

УДК 347.468

Федосєєв Петро Михайлович,

доцент кафедри цивільного права

Придунайської філії

Міжрегіональної Академії управління персоналом

СУМІЖНІ З ПОРУКОЮ ПРАВОВІДНОСИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Суттєве прискорення економічних процесів, всебічний розвиток цивільно-правових відносин, багатократне збільшення географії використання приватного права об'єктивно змушують детальніше розглядати різні сторони функціонування зобов'язального права. В калейдоскопі бізнесових процесів все більше потрібні надійні правові механізми і засоби забезпечення зобов'язань. Засоби забезпечення зобов'язань стають все більш дієвим механізмом покарання порушника за вчиненні цивільно-правові правопорушення. Суб'єктів правовідносин цікавить, які наслідки і яким способом вони наступлять в разі невиконання зобов'язань, чи дієві ці інструменти при захисті їх майнових прав і інтересів.

Розглядаючи поруку як засіб забезпечення зобов'язань під різними кутами поряд з подібними допоміжними засобами, ми в змозі краще її зрозуміти та більш дієво застосовувати в сучасній економіці.

Цивільно-правова наука дає нам можливість розглядати такі важливі заходи, як порука, гарантія, страхування, аваль в аспекті зобов'язального права.

Стан дослідження теми. Дослідження поруки як засобу забезпечення виконання зобов'язання, інших засобів забезпечення виконання зобов'язань у радянський та пострадянський періоди в цивілістиці проводилось досить давно. Результати, пов'язані з вивченням рецепції римського права на цивільне право України, зокрема зобов'язального права, до якого належать засоби забезпечення як допоміжні інструменти належного виконання. Найбільш видатними дослідженнями цієї теми є роботи таких авторів, як Є.О. Харитонов (Приватне право у Стародавньому Римі (Одеса, 1996)); М.Х. Хутиз (Римське приватне право

(М., 1994)); О.С. Йоффе, В.А. Мусін (Основи римського громадянського права (Л., 1974)); М. Бартошек (Римське право (поняття, терміни та визначення) (М., 1989)); З.М. Черниловський (Римське приватне право (М., 1997)); О.А. Підпригора (Римське приватне право (К., 2001)) та інші. В законодавстві така важлива наукова вахта знайшла своє відображення в Цивільному кодексі України 2003 року, але процес вивчення відповідальності і наслідки невиконання засобів забезпечення обов'язків триває з метою не піддавати небезпеці інтереси кредитора та поручителя.

Метою статті є спроба розглянути в порівняльній спосіб поруку задля її більш повного вивчення у зв'язку зі все більш широким застосування цього обтяження, зокрема при банківському кредитуванні та інших зобов'язаннях.

Виклад основного матеріалу. Порука є одним із важливих засобів забезпечення виконання зобов'язань у цивільно-правових відносинах. Відповідно до ч. 2 ст. 554 ЦК України «поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і основний боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків» (якщо інше не встановлено договором поруки). Характеристика поруки не може бути, на нашу думку, повною без аналізу низки суміжних з нею інститутів, котрі мають своєю метою забезпечення належного виконання зобов'язань і досягають її шляхом залучення до участі у зобов'язанні третьої особи. До таких інститутів можна віднести гарантію, аваль, майнову поруку тощо. З них найближчою до поруки є гарантія, котра, як і порука, належить до так званих зобов'язально-правових засобів забезпечення зобов'язань [1], що передбачені чинним Цивільним кодексом України 2003 р. у книзі п'ятій главі 49 ст. ст. 546-597.

Сутність гарантії як засобу забезпечення зобов'язання згідно зі ст. 560 ЦК України полягає в тому, що установа-гарант приймає на себе обов'язок перед організацією-кредитором погасити зобов'язання організації-боржника, якщо остання не зробить цього самостійно [2]. Як слідує з цього визначення та аналізу сутності відповідних відносин, порука і гарантія мають подібні риси. Головна з них полягає в тому, що в обох випадках існує головне і додаткове зобов'язання, причому у цих зобов'язаннях беруть участь три особи: кредитор, боржник і особа, що зобов'язується погасити кредитору борг замість боржника у разі відсутності в останнього власних коштів. І порука, і гарантія втрачають чинність із припиненням основного зобов'язання, на забезпечення якого вони були встановлені. Відповідно до чинного законодавства угода про поруку або гарантію має вчинятися письмово (ч. 1 ст. 547 ЦК). «Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання поруки, гарантії, вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним», – зазначається в цій статті Кодексу.

Однак, маючи багато подібного, порука і гарантія відрізняються одна від одної низкою особливостей. Так, суб'єктами гарантії можуть бути лише установи (ст. 560 ЦК). До них законодавець відносить банки, інші фінансові установи, такі як кредитні спілки, товариства, а також Державне казначейство України та його територіальні осередки, страхові організації. Отже, для відносин гарантії є характерним спеціальний суб'єктний склад [3].

За загальним правилом порука тягне солідарну відповідальність боржника і поручителя. Гарантія ж забезпечує вимогу тільки в тій частині, у якій боржник не в змозі виконати зобов'язання, оскільки при гарантії настає субсидіарна, а не солідарна відповідальність гаранта. Тому при настанні строку виконання зобов'язання, забезпеченого гарантією, кредитор повинен висунути свої вимоги спочатку до боржника по основному зобов'язанню, і тільки якщо боржник у встановлений строк не виконає його чи відмовиться від його виконання, кредитор може пред'явити позов до гаранта як до додаткового (субсидіарного) боржника.

Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник по основному зобов'язанню. Тому до поручителя можуть бути пред'явлені вимоги, як по основному зобов'язанню, так і по сплаті неустойки, відшкодуванню збитків тощо. Гарант же відповідає перед кредитором тільки в розмірі тієї суми, що зафіксована у гарантійному зобов'язанні, яка зазвичай дорівнює вартості основного зобов'язання.

Слід враховувати також, що у зв'язку із суттєвими змінами засад ведення бізнесу та прийняття 2003 р. нового ЦК підхід до визначення сутності та сфери застосування гарантії зазнав трансформації. Зокрема, гарантія, поряд із порукою, стала розглядатися як один із головних засобів забезпечення виконання кредитних договорів.

Тенденції розвитку поточного законодавства України, яке наближається у цьому сенсі до змісту міжнародних угод, характер норм стосовно гарантії у діючому Цивільному кодексі України дозволяють зробити висновок, що у сучасному цивільному праві України відбулося становлення гарантії як самостійного способу забезпечення виконання договірних зобов'язань.

Останнім часом набула поширення порука з боку банків, для яких укладення договорів поруки є одним із видів банківських операцій (ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). При цьому банки можуть виступати як авалісти (поручителі) по векселях, здійснюючи поруку за кожну із зобов'язаних за векселем осіб [4]. Діяльність з цінними паперами детально регламентується в Главі 14 ЦК.

Аваль і звичайна порука мають багато спільного, і тому часто аваль називають вексельною порукою. Векселем визнається цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векседавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя [5].

Правова форма векселя закріплена в Уніфікованому законі про перевідні і прості векселі, що є Доповненням № 1 до Женевської конвенції 1930 р. № 358 про введення Уніфікованого закону про перевідні і прості векселі. Україна приєдналася до Женевської конвенції в 1999 р. [6]. Однак фактично названа Женевська конвенція набула чинності для України 6 січня 2000 р. [7]. Найбільш детально платіжні правовідносини закріплені в Главі 74 «Розрахунки».

Аваліст – особа, яка поручилася за повний чи частковий і своєчасний платіж за векселем шляхом прийняття на себе вексельного зобов'язання по чужому вексельному боргу, відповідає так само, як і той, за кого він дав аваль. Це основний принцип забезпечення платежу за векселем шляхом авалю [8].

Вексельне законодавство надає можливість виступати в ролі аваліста не тільки третій особі, а й тому, хто вже поставив на векселі свій підпис (індосанту, векседавцю чи навіть акцептантові). Авалювання векселя може здійснювати банк на підставі договору з будь-якою зобов'язаною за векселем особою [9].

Аваль виражається словами «вважати за аваль», «як аваліст за» чи будь-яким іншим рівнозначним висловом. Він обов'язково має бути підписаний авалістом. Якщо аваль проставляється на лицьовій стороні векселя, то досить підпису аваліста, якщо тільки вона не поставлена платником чи векселедавцем. Якщо авалістом виступає юридична особа, аваль підписується від її імені повноважним представником або представниками.

Аваль за векселем істотно відрізняється від поруки по цивільному праву. Серед відмінностей варто назвати наступні:

- аваль за векселем і цивільно-правова порука регулюються різними нормами права. Так, на території України відносини, що виникають з авалю, регулюються Уніфікованим законом про перевідний і простий вексель. Щодо відносин поруки, то вони зараз регулюються статтями 553-559 Цивільного кодексу України;

- учасниками договору поруки є поручитель і кредитор, перед яким поручитель поручається за виконання зобов'язання боржником. Що ж стосується авалю, то в цьому випадку аваліст гарантує виконання боржником зобов'язання будь-якій особі, що є законним векселедержателем. Такий векселедержатель не може бути відомий заздалегідь, оскільки вексель має властивість обертатися і переходити від одного векселедержателя до іншого;

- договір поруки має бути укладений у письмовій формі. Недотримання цієї вимоги тягне недійсність договору поруки (ст. 547 Цивільного кодексу). Що ж стосується авалю, то для нього досить лише підпису, поставленого авалістом на лицьовій стороні векселя (ст. 32 Уніфікованого закону про перевідний і простий вексель).

Сказане дозволяє зробити висновок, що аваль може бути оцінений як відносно самостійний засіб забезпечення виконання зобов'язань, котрий має подібні з порукою риси, але водночас не може вважатися її різновидом у точному значенні.

Згідно зі ст. 572 Цивільного кодексу України заставником може бути як сам боржник, так і третя особа (майновий поручитель). Оскільки така особа не є боржником за основним договором, його зобов'язання перед заставоутримувачем не можуть перевищувати суму, виручену від реалізації закладеного майна, якщо інше не передбачено законом чи договором. До майнового поручителя, що виконав забезпечені заставою зобов'язання, переходять усі права кредитора по цьому зобов'язанню [10]. Законодавець, таким чином, запровадив новий правовий термін «майновий поручитель». Слід зазначити, що це питання не

врегульовано чинним Цивільним кодексом, параграф 6 якого встановлює, що заставником може бути третя особа, проте не передбачається її участь в основній угоді. Тобто вважається, що хазяїн застави дає дозвіл боржнику на передавання його майна в заставу, але сам у договорі участі не бере. Оскільки з чинного законодавства не можна зробити однозначний висновок про зміст терміна «майновий поручитель», то для ефективного застосування цього інституту здається доцільним його законодавче визначення шляхом внесення доповнень до Цивільного кодексу України.

Зважаючи на те, що у цивільному праві України застава і порука є самостійними способами забезпечення виконання зобов'язань, доцільно було б указати в ЦК України, що правила цього Кодексу про припинення поруки не поширюються на договори застави, укладені кредитором із третьою особою (майновим поручителем) [11].

Крім згаданих вище, в інших правових системах для забезпечення зобов'язань застосовуються такі засоби, як акредитив, страхування угоди, валютні застереження. Незважаючи на те, що у цивільному праві України їх не зараховують до засобів забезпечення зобов'язань, вони мають велике значення для забезпечення виконання основного договору. Тому варто коротко охарактеризувати ці правові форми з погляду їхнього значення як стимулу виконання договору і подібності у цьому сенсі до відносин поруки.

Акредитив (ст. 1093 ЦК України) – є однією з форм безготівкових розрахунків, при якій банк, що відкриває акредитив (банк-емітент), зобов'язується за доручення платника (як правило, покупця) здійснити платіж одержувачу коштів (продавцю) або уповноважує інший банк зробити такий платіж при виконанні всіх умов, передбачених в акредитиві [12].

Формула акредитиву – «гроші проти документів» – виконує забезпечувальну і стимулюючу до виконання договору функції завдяки тому, що оплата покупцем фактично вже провадиться, гроші з його рахунку вже ідуть, але на розрахунковий рахунок продавця вони ще не надходять. Продавцю гарантується негайна оплата відвантажених товарів чи наданих послуг, і він застрахований від неплатоспроможності чи від відмови від оплати товарів (послуг) покупцем; покупцеві своєю чергою гарантується, що сплачені ним гроші не шезнуть невідомо де і надійдуть у розпорядження контрагента тільки після того, як він виконає свої зобов'язання. За своєю сутністю акредитив фактично є достатньо безпечним видом передоплати [13].

Становище банку-емітента нагадує становище поручителя. Однак акредитив істотно відрізняється від поруки тим, що емітент фактично не ризикує своїм майном на забезпечення виконання договору іншою особою. Він лише створює сприятливі умови для того, щоб договір був виконаний належним чином, а інтереси учасників відповідного договірної зобов'язання – захищені.

Страховання угод теж має певну подібність до поруки, оскільки сутність його полягає в тому, що за договором страхування страхувальник (страхова компанія) зобов'язується за певну плату (страхові платежі) при настанні зазначеної в договорі події (страхового випадку) відшкодувати страхувальнику понесені збитки цілком або частково (в межах страхової суми). Тобто у цих відносинах є третя особа, яка, так само як поручитель, може приймати на себе ризик невиконання чи неналежного виконання договору (ст. 979 ЦК України).

Проте відмінність поруки і страхування полягає в тому, що страхувальник не приймає на себе обов'язок виконати зобов'язання за боржника, а лише зобов'язується у певних межах компенсу-

вати збитки, що виникають в особи (наприклад, у кредитора) внаслідок обставин, передбачених страховим договором [14]. Отже і підстави, і умови, і обсяг відповідальності у названих випадках істотно відрізняються, що не дозволяє розглядати страхування як вид відносин поруки.

Висновки. Поручитель, гарант, застрахована особа, аваль загалом мають вторинний ступінь відповідальності, виконання зобов'язання лежить на боржникові.

Від гарантії порука відрізняється за суб'єктивним складом, субсидіарною, а не солідарною відповідальністю. Гарантія має певний термін виконання та відповідає в розмірах тієї суми, що зафіксована в гарантійному зобов'язанні.

В поруці і авалі різна правова база, суб'єкти авалю рухомі, в поруці – статичні. Відмінність поруки від страхування полягає в різних підставах, умовах і обсягу відповідальності. Страхування – це самостійне зобов'язання, порука – допоміжний засіб забезпечення виконання зобов'язання, який припиняється, коли перестає існувати основне зобов'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільне право України: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу. О.: Фенікс, 2016. С. 558.
2. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Зобов'язальне право: теорія і практика; за ред. О.В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 1998. С. 65–66.
4. Положення «Про операції банків з векселями», затверджене Постановою Правління Національного банку України № 258 від 28 травня 1999 р.
5. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України № 1201-ХІІ від 18 червня 1991 р. Право і практика. 1998. № 14. С. 70.
6. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою введено Уніфікований закон про перевідні векселі і прості векселі: Закон України № 826-ХІV від 6 липня 1999 р. Право і практика. 2001. № 30. С. 48.
7. Лист Вищого арбітражного суду України № 01-8/104 від 10 березня 2000 р. Право і практика. 2001. № 30. С. 94.
8. Ільяш Л. Операції с векселями: правовые аспекты, учет и налогообложение / Л. Ільяш, Е. Чуприна. Глав. бух. 2001. № 19. С. 72.
9. Положення «Про операції банків з векселями», затверджене постановою правління НБУ № 258 від 28 травня 1999 р.
10. п. 4 Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про застава» № 02-5/602 від 24 грудня 1999 р. Нормативно-правова база даних НАУ: Нормативні акти України.
11. Лист Вищого арбітражного суду України «Про результати узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із укладанням і виконанням кредитних договорів» № 01-3/578 від 26 жовтня 2000 р.
12. Саниахметова Н.А. Юридический справочник предпринимателя / Н. А. Саниахметова. Х.: Одиссей, 1999. С. 292.
13. Алиев С.Б. Способы обеспечения исполнения обязательств. Юридическая газета. Алматы. 1999. № 21. С. 3.
14. Шиминова М.Я. Компенсация вреда гражданам. Гражданско-правовое регулирование. М.: Наука, 1979. С. 96.

Федосєєв Петро Михайлович

СУМІЖНІ З ПОРУКОЮ ПРАВОВІДНОСИНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Зроблена певна спроба правового «зрізу» вивчення конкретних відмінностей поруки, як засобу забезпечення виконання зобов'язань, від гарантії, авалю, страхування. Розглядаючи поруку під різними кутами, різними засобами порівняння з подібними інститутами отримується можливість більш поглибленого вивчення засобів забезпечення зобов'язання. Майнова відповідальність, забезпечена порукою, є, хоча і допоміжним засобом, але без такого дієвого регулятора, за умови правильного використання, досягти належного виконання обов'язків та реалізації прав часто буває неможливо.

Ключові слова: порука, аваль, гарантія, страхування, кредитор, боржник, забезпечення.

Федосєєв Петр Михайлович

СМЕЖНЫЕ С ПОРУЧИТЕЛЬСТВОМ ПРАВООТНОШЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ

Сделана определенная попытка правового «среза» изучения конкретных отличий поручительства, как средства обеспечения выполнения обязательств, от гарантии, авалья, страхования. Рассматривая поручительство под разными

ми углами, разными средствами сравнения с подобными институтами получается возможность более углубленного изучения средств обеспечения обязательства. Имущественная ответственность, обеспеченная поручительством, является, хотя и вспомогательным средством, но без такого действенного регулятора, при условии правильного использования, достичь надлежащего выполнения обязанностей и реализации прав часто бывает невозможно.

Ключевые слова: порука, аваль, гарантия, страхование, кредитор, должник, обеспечение.

Fedoseiev Petro Mykhailovych

SURETY-RELATED LEGAL RELATIONSHIPS IN CIVIL LAW OF UKRAINE

A certain attempt was made at the legal “cut” of studying specific differences between a surety as an instrument of securing the fulfillment of obligations and a guarantee, endorsement and insurance. Reviewing a surety under various angles and using various methods of comparison with similar institutes, it becomes possible to study the instruments of securing obligations in greater depth. Although proprietary liability secured by a surety is an ancillary instrument, it often becomes impossible to achieve proper performance of obligations and realization of rights without such an effective regulator, if properly used.

Instruments of securing obligations are becoming a more and more effective mechanism of punishing offenders for committing offenses under civil law. The parties to legal relationships want to know what consequences would occur and how if they default on their obligations, and whether these instruments are efficient enough to protect their proprietary rights and interests.

When viewing at a surety as an instrument of securing obligations at various angles along with similar ancillary instruments, we will be able to better understand it and apply it more efficiently in today’s economy.

The science of civil law allows us to view at such important instruments as surety, guarantee, insurance and endorsement in the aspect of binding law.

The studies of surety as an instrument of securing obligations and other instruments of securing obligations in the science of civil law during the Soviet and post-Soviet periods have been held for quite a while. The results related to the study of reception of Roman law on civil law of Ukraine, in particular, the binding law, to which security instruments as ancillary instruments of proper fulfillment belong.

The purpose of this article is an attempt to review a surety using comparative method in order to fuller study it due to the growing use of this encumbrance, in particular, in banking lending and for other obligations.

Key words: surety, endorsement, guarantee, insurance, creditor, debtor, security.